

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Ioan Andrițoiu, *Necropolele Miciei*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2006, 226 p., 54 pl.

Volumul ne propune o incursiune în fenomenul complex al cultului morților la romani, având la bază descoperirile din necropolele micene.

Lucrarea debutează, cum era și firesc, cu o încadrare geografică a complexului militar și civil de la Micia, urmată de o detaliată informare asupra istoricului cercetărilor arheologice și a principalelor descoperiri epigrafice etc. Sunt prezentate apoi carierele de piatră care au deservit atelierele de pietrărie de la Micia pentru confecționarea monu-mentelor funerare.

După introducerea în tratarea problematicii, capitolul V reprezintă o analiză a fondului problemei, prin prezentarea cu deosebire a descoperirilor din necropola de est a Miciei, cea mai intens cercetată până acum. Investigată prima dată în anii 1936-1938 de către O. Floca, în acest areal au apărut cele mai numeroase descoperiri de morminte, având un ritual de înhumație, dar și de incineratie.

Gruparea materialului descoperit s-a realizat, așa cum era corect, pe tipuri de morminte: sarcofage din piatră (4), morminte din plăci de piatră (ciste) (1), morminte-cenotaf (1), morminte cu pereții din cărămidă (mai multe la număr).

În cadrul descoperirilor de morminte de incineratie, gruparea a fost realizată de asemenea pe mai multe tipuri: morminte în groapă simplă, morminte în groapă de formă rectangulară, morminte cu groapă în trepte, morminte în formă de ciste. Inventarul mormintelor prezentat succint, pe categorii de piese de ofrandă: urcioare, opaițe, amfore, sticlă, alături de accesoriile vestimentare respective (ace de păr, cercei de aur, inel de aur), monede.

În mormintele de incineratie, doar în nouă cazuri s-au descoperit piese de inventar (monede din timpul împăraților Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Faustina Senior, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Filip Arabul).

În număr mult mai reprezentativ sunt cunoscute la Micia monumentele funerare, ceea ce formează subiectul capitolului VI. Piesele sunt grupate pe mai multe categorii: *construcții funerare* de tip mausoleu (1); *stele funerare*, cele mai numeroase (24, din care doar 4 întregi), cu o bogată simbolistică (animale, păsări, delfini etc.) în afara scenelor consacrate, redând busturile defuncțiilor și inscripția adiacentă. Datarea monumentelor se face în cadrul larg al secolelor II-III; *aedicula funerară*, reprezentată de un singur exemplar, păstrat întreg. Fragmente din acest tip de monument funerar sunt cunoscute la Apulum, Ulpia Traiana, Tibiscum, Porolissum etc., fără a avea certitudinea că provin toate din centrele de pietrărie de la Micia. Autorul a analizat direcția de pătrundere în Dacia a acestui tip de

monument funerar din nordul Italiei, prin filiera norico-panonică. Lucia Marinescu, în studierea acestor monumente, le data în a doua jumătate a secolului II.

Un loc distinct între monumentele funerare din piatră îl ocupă *medalionul funerar* lucrat aparte și cel *compozit* (asociat cu lei funerari), ambele constatate pe arealul așezării, este adevărat într-un număr extrem de mic – doar câte un exemplar – pentru a fi considerate monumente caracteristice atelierului local de pietrărie.

Monumentele în formă de trunchi de piramidă sunt reprezentate doar de un singur exemplar, la fel *statuile funerare* (una feminină); numeroase sunt *altarele funerare* și *plăcile funerare*.

Într-un subcapitol distinct sunt grupate monumentele funerare reprezentând lei în mai multe ipostaze: adosați, lei de sine-stătători, lei stilofori etc.

Studiul asupra monumentelor funerare de la Micia a relevat o mare diversitate de tipuri de monumente, chiar dacă până în prezent nu sunt documentate decât puține exemplare din fiecare tip anume, cu excepția stelelor și altarelor funerare, tipuri de monumente arhicunoscute. Autorul a încercat să prezinte întreaga documentație pentru fiecare tip în parte de monument, pentru a conchide apoi cu opinia proprie asupra tipului în discuție, insistând mai ales asupra datării sale. Documentația bogată și organizată extrem de atent dublează de fapt și argumentează chiar elementele fundamentale ale studiului din acest capitol.

Capitolul VII a fost dedicat reprezentărilor figurative și motivelor decorative de pe monumentele funerare și tratează, cu aceeași acribie, elementele de decor (frontonul, reprezentările de coloane, semicoloane) și de simbolică funerară și de mitologie etc. care sunt prezentate și apoi analizate fiecare în parte cu analogiile respective, care completează în mod firesc tabloul monumentelor funerare de la Micia.

Capitolul VIII, intitulat *Monumentul funerar, oglindă a societății provinciale*, a fost gândit ca un element de tratare socială a populației așezării micciense. Adică, monumentul funerar privit ca un element de *distincție socială*, pe de o parte, și ca *simbol familial*, pe de altă parte, ceea ce a evidențiat anumite aspecte interesante și chiar inedite în acest sens. Tratarea temei sub aceste aspecte s-a făcut în detaliu, cu deosebită grijă pentru cele mai mici elemente ce ar fi putut contribui la remarcarea unor lucruri noi privind compoziția monumentelor, a textelor etc.

Demersul științific al d-lui Ioan Andrițoiu ne propune o analiză de o altă factură asupra tratării unei necropole romane și anume integrarea descoperirilor în cadrul general al fenomenului religios roman, al ritualurilor evidențiate de izvoarele literare adiacente. Descrierea sub acest aspect a întregului ritual roman de înmormântare apare astfel de înțeles.

Un centru precum Micia, care a avut o asemenea deschidere spre provinciile vestice ale Imperiului prin modul de concepere a monumentelor proprii în officinele locale, trebuie să fi avut în mod evident nu numai un singur atelier de pietrărie.

Importanța unor astfel de officine pentru mediul provincial al Daciei ridică

problema, evidențiată nu de puține ori pe parcursul lucrării, a valorii monumentelor produse la Micia.

Deocamdată, studiul necropolei de est, cercetată doar din punct de vedere arheologic, a evidențiat elemente atât de importante, care se adaugă celor din noile descoperiri de la Alburnus Maior. În multe privințe, Micia a rămas o enigmă !

Indiferent de aceasta, lucrarea lui Ioan Andrițoiu, bazată pe un studiu aprofundat, cu note ce analizează, interpretează și stabilesc elementele de bază ale investigației științifice, care prin amploare aproape depășesc textul în sine, prezintă o a doua monografie asupra sitului arheologic de la Micia (după cea a lui D. Alicu). Literatură utilizată, extrem de vastă, 520 de titluri, demonstrează cu prisosință acest lucru.

Lucrarea în cauză a demonstrat potențialul valoric al manifestărilor de artă funerară dintr-o așezare (pe care trebuie să o bănuim că a fost în mare măsură urbanizată în adevăratul înțeles al cuvântului !) care se încadrează în arta provincială aflată sub directă influență a centrelor din vestul Imperiului. Introducerea unor tipuri de monumente prin această filieră demonstrează pătrunderea lor pe cale comercială pe Valea Mureșului. În sfârșit, se cuvine remarcat că marea majoritate a monumentelor analizate sunt produse locale. Sub aspectul ritualului funerar constat, la Micia acesta nu prezintă aspecte specifice notabile, fiind similar cu cel din lumea romană în general.

Necropolele Miciei a apărut în condiții grafice și de editare deosebite, datorate Editurii Excelsior Art din Timișoara, care, cu fiecare lucrare nouă de istorie și arheologie tipărită, și-a sporit bunul renume pe plan național și mai nou internațional.

DOINA BENEĂ

Oltea Dudău, *The Monetary Circulation in the Roman Camps of Auxiliary Troops from Dacia Province*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XXXVIII, Timișoara, 2006, 276 pages, including 63 tables + 41 graphs + 4 plates + 4 maps

The book of the numismatist doctor Oltea Dudău, from the Brukenthal Museum, Sibiu is a paper of great interest in the numismatic literature through the theme it is dealing with. The author realized on the basis of isolated monetary discoveries and the hoards, a valuable analysis of the monetary circulation from the military environment of Dacia Province, especially from the auxiliary Roman camps. The paper has 276 pages, including 63 tables, 41 graphs, 4 plates and 4 maps; it is structured around seven chapters, some of them having more subchapters.

After the preface signed by Ph. D. Dumitru Protase, honorific member of the Romanian Academy, there follows a *Foreword* of the author in which it is

shown that the paper presents a part of her doctoral thesis, stating the work method she used: “making a complete catalogue of the published monetary discoveries, structuring material, both from geographic and chronologic point of view, on short periods”, as well as the purpose of her action: “investigating discoveries from auxiliary Roman camps, from the settlements and the areas from around them”. The results of the research have been corroborated by the archaeological discoveries and the military history of the province.

Chapter I, *Monetary policy of the Roman Empire during the Dacia Province* (p. 1-10) includes subchapters: 1. *The monetary system set up by emperor Augustus* (p. 1-2); 2. *The monetary policy of the Roman Empire from Traian to Caracalla* (p. 2-5); 3. *The monetary reform of the emperor Caracalla and the evolution of the Roman monetary system till the end of the Roman domination in Dacia* (p. 5-10). The author presents the monetary reforms made by Augustus, Traian and Caracalla underlying the fact that the monetary circulation from the Roman province Dacia follows the general characteristics of the monetary circulation from the rest of the Roman Empire. The monetary system set up by Augustus will persist, without structural changes, till the apparition of the antoninianus.

There are evidenced the main aspects of the monetary policy of the emperors Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius and Commodus, showing that during the first two centuries A. D. there was a continuous deterioration of the denarius, through decreasing its weight and diminishing silver from its composition. It is pointed out the fact that the main characteristic of the monetary policy of the emperor Commodus is deflation, meaning the numerical decrease of denarii and aurei.

Then there is presented the general picture of the monetary circulation from the IIIrd century A. D., on the background of which the great economic crisis of the Roman Empire developed; it was insisted on this and the inflation that included the Roman economy. The Dacia province knew their effects, in the monetary discoveries being found inflation coins characteristic to the monetary circulation from the Roman Empire.

Chapter II, *The retribution system of the soldiers from legions and auxiliary troops* (p. 11-20) deals with the following subchapters: 1. *The recompense system of the Roman soldier* (p. 12-13); 2. *The wage (stipendium)* (p. 13-14); 3. *Donativa* (p. 14-15); 4. *Other incomes* (p. 15-16); 4. *Honesta missio* (p. 16-18); *The collection and distribution system of money for the Roman army* (p. 18-20). The author motivates the approach of these problems by necessity of having an imagine as veridic as possible of the importance the environment of the auxiliary soldiers had in the context of the Roman economic life. She noticed the fact that the payment of the soldiers, different according to rank and troops' category, was always increasing reaching its peak during the Severan dynasty fact

illustrated by the great number of monetary discoveries dated in the military environment around this period.

A system, that existed from the Republica's period, brought by Augustus to the known shape and in the period of Dacia province was the basis of paying the Roman soldier in the II-IIIrd centuries. He transformed the Roman military, as the author sustains, from a fighter rewarded with the war prey into a real employee. Successively, the incomes of the soldiers are analyzed on the basis of an ample bibliography; these consist of: wage (*stipendium*), *donativa*, subsidies for sault (*salgamum*), for footwear nails (*clavarium*), for ritual feasts (*epulum*). To these the three aurei were added and were paid, in gold or silver (75 denarii), in the moment of becoming employed, money named *bona castrensia*, capital made of sums deposited by the soldier from the wage along his career, as well as war pray. Another important category of incomes was the sum of money named *missio*. At the end of the military career, the soldier became *veteranus* and was materially rewarded with *honesta missio*. The author makes a distinction between *missio agraria* practiced during the Republica and the first century of the Principality till Traian and *missio nummaria*. The payments for active soldiers and the pensions of the veterans were made through *aerarium militare* (a treasury), whose funds came from the fees imposed on heritage and selling as well as from confiscations for the benefit of the state. After 250 the penury of coins, noted by the author in the military sites of the Roman Dacia, may be explained, in her opinion, through replacing money with supplies in kind by the army.

Chapter III. *Prices of goods, workers and slaves from the Roman Dacia, reflected in the small waxed plates and other documents* (p. 21-28), with the following subchapters: 1. *The prices set in Dacia province* (p. 22-24); 2. *Prices from Roman Dacia compared with the prices from the rest of the Roman world* (p. 24-25); 3. *The military element seen in documents concerning the monetary economy from Dacia province* (p. 25-26); 4. *The value of utilization the wage of the Roman soldier* (p. 26-28). The author analyzes the prices of goods, slaves and mining workers from Roman Dacia, as well as the fines levied on them, the way they result from the waxed small plates and other documents. There are also examined with a lot of professionalism, the mentions noted in the inscriptions discovered at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum and Micia* which refer to the value of some public charities and the prices of some urbanistic constructions.

On the basis of comparing the prices set in Roman Dacia with those from other areas of the Roman Empire, there is to be noticed that these are generally alike. Analyzing the contracts from the waxed small plates, referring to transactions right in the dwellings of the XIIIth Legion Gemina, the author considers that in the military environment transactions of modern type were conducted: goods in exchange for cash. Investigating the real value of the Roman soldier's wage, reported to the price of goods, she reaches interesting conclusions of social,

economic and military type. She thinks that the prices at which the soldiers bought what they needed for living were lower than those present on the market, because “*the army itself produced in an autonomous system and benefited from different suppliers with whom it was closely connected*”.

Chapter IV, *Findings on the isolated monetary discoveries in the Roman camps of the auxiliary troops from Roman Dacia* (p. 29-54) has the following subchapters: 1. *Exposing of motives and methodology* (p. 29-31); 2. *Short history of the problem and utilized bibliography* (p. 31-34); 3. *The monetary circulation in the auxiliary Roman camps from Dacia* (p. 34-35); 4. *The structure of the isolated cash discovered in the auxiliary Roman camps from Dacia* (p. 35-54) is the most consistent part of the paper. After she makes some methodological specifications, Oltea Dudău presents a short history of the Roman antiquities discovered on the territory of the former Roman Dacia province as well as the bibliography consulted for the realization of this paper.

The catalogued monetary material from the auxiliary Roman camps was chronologically structured, on restraint periods, into eight categories, each category being thoroughly analyzed; there followed the number of coins, the represented percent, issuers, metal, nominal, the source and amount of coin input/year. We notice the reporting of isolated coins from auxiliary Roman camps to those discovered in Roman fort sites, to those from civil environment, as well as to the monetary circulation from Pannonia Superior.

Worth noticing is the fact that the 29 Republican denarii are the oldest Roman coins discovered in the auxiliary Roman camps and represent 0,67 % from the total of the isolated pieces, coming from this environment. The denarii for Marcus Antonius' legions are present in the same number and percentage.

The Roman coin issued in the 1st century A. D., 291 pieces (6,74 %), consists of 21 aurei, 113 denarii, 24 fake denarii, 7 suberated denarii and 112 copper coins. It is confirmed, again, the finding that the coins issued before Nero are few (only 31 pieces in this case), the most pieces from this period being from the emperors of the Flavian dynasty. Situation from the Roman forts is alike, 212 coins being known, representing 5,99 % from the total of discoveries, while in the civil settlements, coins from this period – 55 pieces are fewer, representing 4,32 %.

The 3480 pieces issued during the Roman domination in Dacia were examined grouping them into five stages, conventionally established, according to some characteristics of monetary circulation and some important events. The author notices the fact that the most numerous pecuniary fund frames in the 106-161 stage, respectively 1379 coins. It represents 31,94 % from the total of the isolated coins from the auxiliary Roman camps. Most of the pieces come from Antoninus Pius (486 pieces) followed by those from Traian (463) and those from Hadrian (448). The most numerous are the copper coins – 749 (54,31 %). Denarii – 494 pieces, represent 35,82 % among the coins of this stage, and aurei are only five pieces.

In the civil settlements and Roman fort sites, the situation is alike, copper coins being preponderant, followed by denarii.

Comparing the statistic data on the cash input from Dacia province with those from Pannonia Superior, Oltea Dudău notices that Roman Dacia benefited from a greater affluence in cash in the military environment as well as in the civil one.

Examining the coins issued between 161-193, the author reveals that the number of coins is of only 349 pieces (8,08% from the total of cash). The situation is similar to that from the Roman forts (360 pieces, representing 10,17%), but not with that from the civil environment, where coins appear in a greater number (141, representing 11,8%). With regard to cash it is remarked that the silver coin and the copper one are equal (160 denarii and 161 copper coins), the situation being similar at the Roman forts, but in the civil settlements the share of the denarii decreases. The golden coin is very rare. In all categories of sites the most numerous emissions are from Marcus Aurelius. Their number is greater in the Roman forts than in those with auxiliary troops.

Between 193-238, the number of coins is of 1186 pieces (27,47%), the coin inputs representing the second peak, after that from 106-161. The author's explanation consists in raising of the wage by the emperors from the Severan dynasty and granting 13 *donativa* in the same period. The structure of cash (one aureus, 875 denarii and 16 antoninians) announces the monetary and economic crisis from the IIIrd century. From the 875 denarii, 57 are fake, 104 suberates, 31 billons and 2 hybrids. In the Roman forts sites, the situation of the silver coin is similar, the number of regular and suberated denarii being of 1124 (83,75%) out of the total of 1342 pieces, and that of aurei of only three, coming from *Apulum*, but from outside of the Roman fort. Copper coins are a lot fewer, but more provincial copper coins appear now. In the civil environment, coins are only with 82 pieces more than in the previous stage. In Pannonia Superior, in the legion sites the situation is similar to that from Dacia province, but in the sites of auxiliaries and civil settlements the number of coins decreased.

For the period between 238-249, 358 coins (8,29%) are catalogued, and as cash the antoninian and the copper coin predominate. The number of asses, dupondii and sestertia is smaller than in the other periods, the colonial emissions from the Greek Orient completing the necessary of copper coin. There are registered now 41 emissions of PMSCOLVIM type and 97 emissions of PROVINCIA DACIA type. It is noticed the denarius' disparition from the auxiliary Roman camps, the existence of 136 antoninians in the same Roman camps, of 245 antoninians in Roman forts and of 20 in the civil settlements. There are still denarii in Dacia in the Roman forts, while in Pannonia Superior there are almost only denarii in such sites, and the antoninians are very few in the auxiliary Roman camps.

For the 249-275 stage, 208 coins are known (4,8%). The absence of the golden coin, the presence of the (copper) antoninian and the provincial copper coin are to be noticed: seven PROVINCIA DACIA pieces and 24 pieces of PMSCOLVIM type. The greater number of pieces has Aurelian (72), followed by Gallienus (49) and Claudius II (12). In the Roman fort sites, the number of coins is of 323 (9,13%), and in the civil settlements of 22 pieces (1,73%). A conclusion was reached on the basis of the analyzed numismatic material, that also in this period the prosperity of the civil environment from the vicinity of the auxiliary Roman camps depended on the presence of the army.

Chapter V, *Monetary hoards discovered inside and nearby auxiliary Roman camps from Dacia* (p. 55-76), is structured the following way: 1. *General presentation* (p. 55-57); 2. *The cash from the hoards discovered in the auxiliary Roman camps* (p. 57-62); 3. *The repertoire of the hoards discovered in the area of the auxiliary Roman camps from Roman Dacia* (p. 62-76). Thirty hoards have been discovered in the auxiliary Roman camps, including 16 269 coins, out of which only 5535 are known, determined and published. Just like the case of the isolated coins, the author analyzes pieces from hoards inside the same eight chronologic stages, formulating a series of observations. Thus, the legion denarii issued by Marcus Antonius are the only coins from the first stage, which entered the structure of the hoards, having a share of only 0,11% from total, and coins from the Ist century A. D., 285 pieces, represent only 5,15%. During 106-161, the number of coins is of 667 pieces (12,05%). The copper coins are the most numerous (112 pieces), compared to those from all stages. Compared with the isolated coins from the same area, the coins from hoards from this period are fewer. The explanation, given by the author, consists in the repeated retreats from circulation for melting again the silver coins. In the 161-193 stage there have been hoarded 519 coins (9,38%), the percentage being more raised than that of isolated coins (8,08%). In the 193-238 period, the greatest number of pieces has been accumulated – 3154 (56,98%), fact owed to political and military events from this period. In the 238-249 stage the hoards exclusively composed from wages are hidden: Săpata de Jos, Ioneștii Govorii, Slăveni I and Slăveni II, are constituted only from antoninians. The 249-253 stage is the last period in which coins enter into these hoards.

The author analyzes then the types of cash from the hoards: aureii, denari, antoninians and copper coins, as well as the monetary workshops. She notes the fact that denarius is the most frequent nominally – 12 961 pieces (79,67%), followed by antoninian - 683 pieces (4,20%), the copper coins being the most reduced.

As for the repertoire of the hoards there are presented, highly professionally, 25 hoards discovered in the environment of the auxiliary Roman camps from Roman Dacia.

Chapter VI, *General considerations* (p. 77-94) notes the conclusions the

author reached to following the examination of the numismatic material from the auxiliary Roman camps. It is evidenced the fact that, although the monetary fund is small (20 586 coins: 4 317 in isolated discoveries and 16 269 in the thirty hoards), it is very varied. The Imperial Roman denarius is the most frequent coin (13 697 pieces), being largely used in the payments made by the state towards the troops, followed by the bronze coins (1646) and the golden ones (90).

The data offered by examining the closing of monetary circulation in the auxiliary Roman camps, combined with other historic sources, makes an important argument in sustaining the thesis of the retreat of the Roman domination in Dacia during the emperor Aurelian.

Chapter VII, *Annexes* (p. 95-276) includes the Catalogue of monetary discoveries from 76 auxiliary Roman camps of the Province, or in whose closeness coins or hoards have been found. For comparison there are also included the Roman forts from *Apulum* and *Potaissa*. We remark the meticulousity and professional competence of the author in realizing it. A short summary in English of the paper, followed by bibliographic and technical abbreviations and a series of tables, graphics, plates and maps, ends the paper.

Realized under excellent graphic conditions, the paper is a valuable working instrument for specialists and a precious source for knowing the monetary circulation from the area of the auxiliary Roman camps from Roman Dacia, evidencing the important role the auxiliary troops had in its economic life, through the quantity of the circulating coin.

VORICA SUCIU

Florin Curta, *Apariția slavilor*, traducere de Eugen S. Teodor, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2006, XXII+414 p.

Volumul este o traducere a lucrării *The Making of the Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, publicată sub egida Cambridge University Press în 2001.

La origine o teză de doctorat susținută în 1998 la Western Michigan University din Kalamazoo (S.U.A.), cu titlul *The making of a medieval ethnies: the case of the early Slavs (sixth to seventh AD)*, lucrarea tânărului și prolificului istoric și arheolog (născut în 1965), profesor asociat la Universitatea din Florida, comportă o anumită doză de nesiguranță în privința traducerilor posibile ale titlului sub care a fost publicată în limba engleză: *The Making of the Slavs*. Toate variantele viabile: “nașterea slavilor”, “inventarea slavilor” sau chiar “facerea slavilor” nu ating decât tangențial conținutul polisemantic al cuvântului englezesc. Traducătorul, prin alegerea făcută – “apariția slavilor” – a rezolvat doar parțial,

dar într-un mod acceptabil și oarecum superior termenului englez, ambiguitatea expresivă a sintagmei.

Cu o ținută grafică de excepție, în format B5, cu un număr mare de planșe, desene, grafice, hărți și tabele explicative integrate în text, volumul debutează cu o biografie a autorului, semnată de profesorul universitar Victor Spinei, urmată de o *Introducere la ediția românească*, câteva *Precizări ale traducătorului*, *Lista figurilor* și un index al tabelor. Lucrarea conține opt capitole, două anexe cuprinzând așezările cercetate arheologic și tipurile de ceramică folosită pentru analiza de formă, apoi abrevierile, lista izvoarelor literare și bibliografia și un indice general. Subiectele celor opt capitole sunt: etnicitatea slavă – în capitolul 1; izvoarele istoriei slavilor timpurii (cca 500-700) și izvoarele medievale – parcurse în capitolele 2 și 3; Balcanii și *limes*-ul danubian – detaliate în capitolul 4; perspectiva arheologică asupra barbarilor secolului al IV-lea ocupă capitolul 5, iar elitelor slave le sunt dedicate capitolele 6 și 7; concluziile formează capitolul 8.

Subiectul principal al lucrării nu sunt slavii, în înțelesul etnic al cuvântului, ci procesul care a dus la coagularea unor populații în jurul a ceea ce se înțelege prin “slavi”, proces ce se leagă puternic de etnogeneza slavilor și mai ales de identitatea lor etnică.

Parcursul capitolelor cărții oferă cititorului o serie de perspective asupra istoriei și arheologiei în zona Dunării de Jos în decursul a două secole deosebit de frământate, VI și VII p. Chr., reușind să surprindă aspecte esențiale ale deplasărilor și devenirii slave.

Ideea principală extrasă din capitolul 1 este că etnicitatea evului mediu timpuriu este consubstanțială relațiilor socio-politice, fiind constituită social și cultural până la nivelul unei solidarizări sociale în perspectiva atingerii unor scopuri. Altfel spus, slavii sunt o “găselniță” a istoriografiei bizantine din secolul al VI-lea, etnonim utilizat pentru etichetarea tuturor celor care au presat frontiera nordică a Imperiului în momentul sosirii grupului de bază format din sclavini, anți și veneți. Ulterior, aceste populații cu origini diverse au suferit un proces de autoindentificare etnică în jurul noțiunii lansate de bizantini.

Analiza critică a izvoarelor privitoare la istoria timpurie a slavilor, făcută în capitolul 2, relevă faptul că multe din relatările contemporane folosesc, cu unele excepții, informații perimate sau de mâna a doua, având origini variate. Izvoarele istorice studiate se suprapun uneori cronologic, fapt ce denotă interesul aleatoriu al cronicarilor față de slavi.

Fenomenul stabilirii slavilor în Balcani rămâne obscur pentru istoriografia contemporană, conchide autorul la sfârșitul capitolului 3. Judecând după evidența izvoarelor, Florin Curta nu creditează termenul “migrație” decât pe termen scurt, iar termenul “sclavin” i se pare un construct bizantin creat cu scopul de a face ordine în complicatul conglomerat etnic de la frontiera nordică a Imperiului.

Acest amalgam etnic face obiectul capitolului 4, alături de studiul sistemului

defensiv bizantin. Mișcările de trupe imperiale balansează în contratimp cu penetrările slave, violente sau nu, și cuceririle persane și arabe, pentru ca în final, odată cu blocarea armatelor Imperiului în Anatolia de Vest, frontiera de nord să cedeze și elementele “slave” să pătrundă adânc și definitiv în sudul Dunării. Acesta este tabloul pe care ni-l ilustrează autorul, coroborând sursele literare și cercetările arheologice.

Dispariția presiunii hune, suprapusă peste convalescența militară și politică a Imperiului Roman de Răsărit, la jumătatea secolului V și apoi pe parcursul următoarelor două secole, au creat pentru fenomenul devenirii slave condițiile perfecte de coagulare. Arheologia Bazinului Carpatic, în strânsă legătură cu cea a stepelor nord-pontice, sugerează că artefactele participă efectiv la construcția unei identități sociale, trebuind să primească o semnificație clară într-un context social bine determinat. Acest lucru face imposibilă găsirea unei expresii tipice privitoare la identitatea etnică, identitate care este din această cauză adesea construită prin combinarea unui set prestabilit de artefacte arheologice. Întreaga concluzie aparține capitolului 5, care încheie problematica barbară din zona Dunării de Jos.

Analizarea elitelor comunităților care trăiau la nord de Dunăre ocupă două capitole și relevă schimbările esențiale petrecute în istoria culturală a slavilor începând cu veacul VI p. Chr. O astfel de schimbare pare să rezide din faptul că, încet-încet, aceste grupuri se concentrează în jurul unor șefi militari locali, iar societatea războinică slavă capătă noi atribute.

Volumul se încheie cu concluzia că slavii sunt o invenție a secolului al VI-lea, iar istoriografia contemporană este dominată de idei preconceptuate, care vin în contradicție cu faptul că nici un slav nu s-a numit pe sine însuși așa decât începând cu secolul al XII-lea.

Apariția slavilor a fost mai puțin un proces complex și complicat de etnogeneză și mai mult o invenție cu substrat politic asociată unui joc al etichetelor folosite de autorii bizantini, este concluzia finală a lui Florin Curta, care localizează formarea acestei identități etnice în zona *limes*-ului dunărean și nu în zonele nord-pontice.

CĂTĂLIN BORANGIC

Barbara Baldi, *Pio II e le trasformazioni dell'Europa cristiana (1457-1464)*, Edizioni Unicopli, Milano, 2006, 271 p.

Pio II e le trasformazioni dell'Europa cristiana (1457-1464) se înscrie în cercul de interes al Barbara Baldi, care a publicat până în momentul de față o serie de lucrări care îl au ca personaj principal pe umanistul Enea Silvio

Piccolomini (papa Pius al II-lea)¹. Subiectul volumului este în consonanță cu activitatea didactică a autoarei la catedrele de Istorie Medievală, Istorie Modernă, Istorie a Civilizației și a Sistemelor Internaționale pe care o desfășoară la Facoltà di Lettere e Filosofia, în cadrul Università degli Studi di Milano.

Pe parcursul cărții, sunt parcurse patru capitole importante din activitatea papei Pius al II-ea, referitoare la programul papei, la alianța cu ducele de Milano și însemnătatea papalității, la cruciada și la transformările din Europa creștină și la momentul Ancona (orașul din care urma să aibă loc îmbarcarea cruciaților), care a reprezentat ultimul drum întreprins de papă în vederea inițierii cruciadei împotriva turcilor.

Prima parte (*Un programma per il papato?* p. 3-103) analizează momentul alegerii papei, conclavul și istoriografia care face referire la acest eveniment, fiind inclus un interesant capitol despre cum a reușit papa să-și salveze reputația și papalitatea cu ajutorul ducelui de Milano, de care politica papei era legată prin interese comune. În urma cercetărilor întreprinse, autoarea a ajuns la concluzia că izvorul principal și privilegiat care menționează faptele legate de conclavul alegerii papei Pius al II-lea rămâne lucrarea autobiografică *Commentarii rerum memorabilium [...]*, la care se adaugă puține relatări transmise de trimișii ducelui de Milano, Francesco Sforza, subliniind faptul că istoriografia a păstrat puține ecouri referitoare la alegerea papei Pius al II-lea. În strânsă legătură cu evenimentul alegerii, autoarea include un grup de scrieri din lunile precedente alegerii (sfârșitul anului 1457 – luna august a anului 1458), în care Piccolomini cercetează situația Bisericii, papalității, Italiei, Europei, puterilor italiene și europene și raportul cu turcii. Sunt luate în calcul *Germania*, *Historia Bohemica* și *De Europa*. Fiecare dintre aceste lucrări sunt strâns legate de preocupările lui Piccolomini și în ele umanistul dezvoltă problemele pe care le-a avut papalitatea cu principii electori germani și cu dorința lor de păstrare a neutralității față de Curia de la Roma, cu husiții: negarea primatului papei, denunțarea corupției în Biserică, necesitatea reformei, dorința de creare a unei biserici naționale boeme bazată pe uzul limbii naționale, sau cu Europa, unde sunt analizate problemele legate de împărțirea internă a lumii creștine, rivalitățile reciproce, prevalența intereselor comerciale, indiferența creștinilor din Apus în fața amenințării turce.

L'alleanza con il duca di Milano e le ragioni del papato (p. 107-170) formează cea de-a doua parte a lucrării, în care autoarea dezvoltă trei teme interesante: relațiile cu Ferrante de Aragon, cele cu Francesco Sforza și dieta de la Mantova. Relația cu moștenitorul tronului Neapolelui, Ferrante de Aragon, a fost una larg dezbătută la jumătatea secolului al XV-lea deoarece, prin recunoa-

---

¹ Barbara Baldi, "Enea Silvio Piccolomini: umanesimo, religione e politica", în *Archivio Storico Italiano*, CLXI (2003), p. 619-643, teza de doctorat, care urmează să fie finalizată, *Esperienza tedesca e visione dell'impero in Enea Silvio Piccolomini*, la care se adaugă și subiectul lucrării de licență, legat de relațiile dintre Francesco Sforza și papalitate în secolul al XV-lea.

șterea moștenitorului în fruntea regatului, papa a încercat să garanteze echilibrul politic al peninsulei. În ducatul de Milano papa a găsit un punct de referință, deoarece ambii conducători aveau interese politice comune: politica de echilibru în țară și susținerea lui Ferrante de Aragon în lupta împotriva monarhiei franceze, care a încercat să-și asigure supremația în zona Neapolelui și a Genovei, puncte din care putea mai ușor să se extindă în peninsulă. În cadrul dietei de la Mantova, papa a încercat să trezească interesul principilor italieni pentru cruciadă, devenind astfel conducătorul Europei creștine.

Cruciada și transformările care au avut loc în momentul proclamării războiului sfânt sunt dezvoltate în partea a treia (*La crociata e le trasformazioni dell'Europa cristiana* p. 173-252), fiind surprinse toate evenimentele care au avut loc în peninsulă după încheierea dietei de la Mantova și plecarea papei spre Ancona. Un loc de seamă îl ocupă capitolul care analizează războiul napoleonian și alianțele pro și contra lui Ferrante de Aragon. Politica papei din acea perioadă are ca punct central încercarea de a ajunge la un echilibru intern, care ar permite următorul pas: organizarea cruciadei. Dar politica papei este frânată de Franța și de aspirațiile sale de hegemonie italiană și europeană. Nimic nu mai schimbă decizia papală în apărarea Europei; cruciada va avea loc în anul 1464, iar conducătorul acțiunii va fi însuși papa, singurul care a realizat pericolul iminent care se apropia de teritoriul central-european.

Ancona (p. 255-260) reprezintă sfârșitul unei lupte duse de Pius al II-lea cu întreaga Europă în vederea salvării "Christianitas" în fața unui popor de barbari, cum erau socotiți turcii de către umaniștii europeni. Este punctul final al politicii de echilibru continuate de Pius al II-lea, care a ajuns la Ancona abandonat de toți cei în care și-a pus speranța.

Pius al II-lea a ajuns papă într-o perioadă în care Europa era amenințată de turci, însă lupta pe care a inițiat-o împotriva lor și care era pe punctul de a reuși nu a fost sprijinită în final de principii din Apus, care nu considerau amenințarea turcă iminentă. Secolele următoare au arătat că proiectul lui Pius al II-lea a fost unul dintre cele mai îndrăznețe, care, dacă s-ar fi finalizat, ar fi scăpat, poate, Europa de mulți ani de război.

Lucrarea Barbarei Baldi are ca punct de plecare cercetările efectuate în arhivele milaneze, care mai scot la iveală informații prețioase despre relațiile papei Pius al II-lea cu unul dintre sprijinitorii săi, Francesco Sforza. Pe lângă documentele din arhive, autoarea face referire la lucrările umanistului, care i-au adus recunoașterea pe plan literar din partea con-temporanilor și urmașilor, chiar dacă, ajuns papă, Enea Silvio Piccolomini le-a cerut colabo-ratorilor săi să-l respingă pe umanist și să-l susțină pe papă ("Eneam reiicite, Pium accipite").

ANDREEA MÂRZA

Nymphilexis. Enea Silvio Piccolomini, l'Umanesimo e la Geografia. Manoscritti Stampati Monete Medaglie Ceramiche, a cura di Claudio Crescentini, Margherita Palumbo, Edizioni dell'Associazione Culturale Shakespeare and Company 2, Romae MMV, 311 p.

Catalogul pe care dorim să-l supunem atenției a fost realizat cu ocazia sărbătoririi a 600 de ani de la nașterea umanistului Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), ajuns pontif într-unul dintre cele mai intense momente ale dezvoltării politicii pontificale și a culturii Renașterii. Multipla personalitate a papei Pius al II-lea se reflectă în acest catalog, care conține imagini ale aspectului religios, intelectual și cultural al personajului, cu referire la scrierile sale din perioada de dinainte sau din timpul pontificatului.

Structurat în două părți, catalogul cuprinde atât un studiu privind activitatea scripturistică a lui Piccolomini, făcându-se referire aici la concepțiile sale geografice, politice, la poetica și scrisul umanistului, fără a se lăsa deoparte *Commentarii rerum memorabilium [...]*, lucrarea autobiografică despre care autoarea articolului, Arianna Antoniutti, afirmă că Enea Silvio “[...] può preservare il ricordo dell’uomo, la memoria di ciò che egli è stato e di ciò che ha compiuto” (p. 81). Parte integrantă a primei părți este și studiul Giulianei Gardelli (p. 105-113), care acordă atenția evoluției blazonului familiei Piccolomini din perioada Evului Mediu și până în Renaștere, subliniindu-se toate etapele în care stema a cunoscut transformări, de la “cinque lune” la “sei lune”, în timp revenindu-se la “cinque lune”, în urma dispariției unei ramuri a familiei; autoarea atrage atenția asupra faptului că stema poate fi legată doar ipotetic de lumea orientală, deoarece nu există nici un document din care să rezulte participarea concretă a familiei Piccolomini la vreuna dintre cruciade.

Cea de-a doua parte a catalogului a fost realizată în special prin reproducerea celor mai spectaculoase pagini din lucrările lui Enea Silvio Piccolomini, păstrate în Biblioteca Vallicelliana, Biblioteca Angelica, Biblioteca Casanatense, iar reprezentările grafice care vorbesc despre cele mai importante momente din viața lui Piccolomini sunt prezentate de Angela Vicini Mastrangeli (p. 273-283) cu ajutorul celor zece imagini ce împodobesc Libreria Piccolomini din domul din Siena.

Din colecția Bibliotecii Vallicelliene sunt surprinși o parte din autorii în a căror lucrări se face referire la Piccolomini: Werner Rolewinck, Giovanni Antonio Campano, Platina sau Onofrio Panvinio, după care autoarele studiului prezintă câteva documente legate strâns de Pius al II-lea, cum ar fi bulla de depunere a papei Eugen al IV-lea din către conciliul din Basel, al cărui secretar a fost Piccolomini, sau *Tractatus dogmaticus* redactat pentru același conciliu de Juan de Torquemada.

Autoarele părții intitulată *Studi, maestri, ispiratori di Enea Silvio Piccolomini* (p. 163-199) cataloghează unele lucrări care l-au inspirat pe umanist în redactarea

opusurilor sale care cuprind noțiuni de istorie, politică, literatură, filosofie sau teologie. Despre inspi-ratorii lui Piccolomini sunt prezentate informații și în scrisorile sale, în care umanistul vorbește despre anumite lucrări pe care încerca să le obțină de la partenerii săi de corespondență: unele lucrări ale lui Aristotel sau Ovidiu. Studiul de față îi amintește pe Aristotel, Ovidiu, Vergiliu, Plaut, Pliniu cel Bătrân, Tit Liviu, Cicero, Terențiu, Seneca, Iuvenal, Cesar, Lucan, Lactanțiu, Bernardino da Siena, Mariano Sozzini, Petrarca, Angelo Camillo Decembrio, Gregorio Correr, Flavio Biondo, Gianozzo Manetti, Antonio Beccadelli, Maffeo Vegio etc., o adevărată pleiadă din cei mai cunoscuți autori din Antichitate și Renașterea timpurie.

Margherita Palumbo, în *“Teutonicus Eneas”*. *Aspetti della fortuna tedesca di Enea Silvio Piccolomini* (p. 201-227), amintește lucrările scrise de umanist în perioada șederii în ținuturile germane care, deși au fost socotite de Piccolomini reci și neprimitoare, au constituit o etapă deosebit de prolifică în cariera literară a umanistului: *De curialium miseris*, *De duobus amantibus*, *Germania* etc.

Cele mai multe imagini reproduse în catalogul de față sunt color; printre acestea se numără cele din capitolul *Umanesimo e geografia in Enea Silvio Piccolomini* (p. 229-247), în care autorul, Luigi Guerrini, expune cosmografia înainte de descoperirea Americii cu ajutorul câtorva file reproduse din operele lui Pliniu cel Tânăr, Solinus, Strabon și a lucrărilor de cosmografie care l-au influențat pe Piccolomini, aflate în bibliotecile italiene; tot în cadrul acestui capitol sunt reproduse ilustrații color din lucrările umanistului.

Articolul Giulianei Gardelli, *La maiolica dell’Alto Medioevo al Rinascimento* (p. 285-311), prezintă, de asemenea în culori, interesante fragmente sau vase întregi de faianță, dintre care unele cu stema familiei Piccolomini, inscripții sau imagini religioase sau florale.

Realizată în condiții grafice deosebite, lucrarea de față atrage atenția asupra unei perioade intense din istoria Europei, care poate fi explorată istoric prin intermediul lucrărilor lui Enea Silvio Piccolomini, care reprezintă încă o sursă nepuizabilă de informații prețioase. Este analizată formația, sa umanistă al cărei punct de plecare îl găsim în pasiunea pentru clasicism, în respectul pentru valoarea intelectuală a vieții umane, în sensul Statului și al Creștinătății.

ANDREEA MÂRZA

Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646-1648*. Ediție bilingvă. Introducere, text latin stabilit, traducere, glosar: prof. univ. dr. Traian Diaconescu, Iași, “Presa Bună”, 2006, 479 p.

Opinia din vremea studenției clujene (deceniul 7), conform căreia *Codex*

Bandini este un izvor istoric autentic și prețios pentru anumite realități din Moldova deceniului 5 al secolului al XVII-lea, este confirmată integral de ediția bilingvă, datorată unui experimentat și talentat tălmăcitor, cadru didactic la Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași, prof. univ. dr. Traian Diaconescu. Orice lector avizat care parcurge cu înțelegere actuala ediție se convinge de calitățile de formă și de fond ale unui izvor narativ de talia textului scris de călugărul franciscan Marco Bandini (1593-1650), exemplar – după cum vom vedea ! – pentru literatura de expresie latină din Țările Române.

Dintr-o perspectiva istoriografică modernă, de un real folos pentru înțelegerea valențelor documentare ale izvorului este densa *Introducere: Marco Bandini, un misionar catolic și un istoric* (p. 3-19), în care profesorul Traian Diaconescu discută, în cunoștință de cauză, nu numai personalitatea călugărului bosniac, dar ne oferă, cu generozitate, o privire de ansamblu asupra istoriei catolicilor din Moldova, fără să omită aspecte și date ale evoluției demografice și religioase, utilizarea limbilor vernaculare în universul catolic din Moldova Evului Mediu și, în sfârșit dar nu în ultimul rând, abordează prezența limbii române în *Codex Bandini*. Investigațiile editorului asupra lui *Codex Bandinus*, centrate pe chestiunile documentare, filologice și literare ridicate de textul misionarului și istoricului Marco Bandini, ne permit, cel puțin din punctul nostru de vedere, să ne exprimăm atașamentul față de concluziile exprimate sub forma unor convingătoare puncte de sprijin: “1. catolicii din Moldova erau plurietnici, mulți fiind însă de origine maghiară și săsească; 2. străbunii catolicilor au fost coloni emigranți sau autohtoni convertiți de misionari; 3. catolicii din Moldova erau atunci, majoritatea, bilingvi, folosind limba vernaculară în comunitatea lor, iar limba română în toate relațiile sociale cu mediul oficial sau privat moldo-venesc; 4. demografia și cultul catolic erau în declin datorită condițiilor de viață vitrege din istoria Moldovei; 5. propășirea vieții religioase catolice va renaște prin truda misionarilor trimiși de Congregația De Propaganda Fide” (p. 18-19).

Actuala ediție beneficiază de câteva judicioase și necesare *Preliminarii istorice. Catolicii din Moldova la jumătatea sec. al XVII-lea* (p. 21-33) și de o explicită *Notă asupra ediției* (p. 35-37), fără să ometem *Conspectus siglorum notarumque* (p. 39). Textul propriu-zis al izvorului este oferit de traducător, în pagini paralele, în tălmăcirea românească și varianta latină, începând cu *Vizita/ Visitatio* (p. 40-41) și cu *Precuvântare/ Proemium* (p. 42-43). Urmează, în curgere firească, *Partea I/ Pars I Relatarea “călătoriei din Bulgaria în Moldova”/ Ennatio* (p. 44-85), *Partea a II-a/ Pars II Informații asupra vizitării “tuturor Biseriilor catolice” din Moldova/ Informationes visitationis Moldavicae* (p. 86-361) și *Partea a III-a/ Pars III Însemnări despre realitățile din Moldova/ Annotationes Moldavicarum rerum* (p. 362-423).

Actuala ediție după *Codex Bandini* este înzestrată cu mai multe necesare *Note și comentarii* (p. 425-446) și cu un *Glosar. Termeni latini pentru ritualuri*

și obiecte de cult catolic (p. 447-450), la care se adaugă *Indice de nume/ Index nominum* (p. 451-468) și *Indice de toponime/ Index locorum* (p. 469-472). Nu lipsesc *Facsimile* (p. 473) și *Ilustrații* (p. 475-477). De fapt, partea finală a ediției dovedește, indiscutabil, metodologia academică a traducătorului cu experiență și înțelegere pentru un izvor istoric de talia celui datorat călugărului Marco Bandini, dar și gradul înalt de prelucrare a textului tălmăcit.

În finalul notelor de lectură asupra ediției după *Codex Bandini*, care l-a captivat și pe Nicolae Iorga, nu putem decât să-l felicităm pe eminentul traducător, prof. univ. dr. Traian Diaconescu, pentru că ne-a oferit calea către un autentic izvor istoric, subscriind la câteva din concluziile sale: “Actele de valorificare a literaturii de expresie latină din țara noastră reprezintă un sector de cercetare prioritar pentru filologii și istoricii medievaliști: cunoașterea mai profundă a patrimoniului nostru spiritual ne ajută să ne descoperim identitatea în cadrul culturii europene. Prin activitatea misionară și prin opera sa istoriografică, episcopul Marco Bandini este un reprezentant important al acestui tip de literatură și deschizător de drum în colaborarea culturală și confesională dintre Romania Orientalis și Occident. Astăzi, când alteritatea și ecumenismul consolidează temelia spirituală a Europei contemporane, figura acestui cărturar dobândește valoare de simbol”.

IACOB MÂRZA

Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Biserici românești de zid din județul Alba, vol. I, Protopopiatul Ortodox Sebeș*, Editura Altip, Alba Iulia, 2005, 236 p.; il.

Acest volum reprezintă, după cum afirmă în *Argument* Gabriel Tiberiu Rustoiu, “un prim segment” din cadrul unui proiect ce vizează “întocmirea unui repertoriu detaliat”, bazat pe “o cercetare complexă de arhivă, arhitectură și artă a monumentelor ecleziastice românești de zid din județul Alba”. Rodul acestui travaliu este oferit cercetătorilor, preoților, precum și turiștilor dornici să viziteze plaiurile județului Alba, în care istoria și arta se află pretutindeni.

Deși au vârste diferite, cei trei autori sunt cercetători versași, care au mai publicat valoroase cărți și studii în domeniul abordat în prezentul volum.

Ca urmare a unor temeinice investigații bibliografice, de natură arhivistică și de teren, autorii se apleacă cu atenție asupra lăcașurilor de cult românești de zid din 44 de localități de pe raza protopopiatului ortodox Sebeș, dintre care menționăm doar următoarele: Băcăinți, Cărpiniș, Daia, Dumbrava-Marga, Inuri, Lancrăm, Laz, Săsciori, Sebeș, Vințu de Jos. Informațiile ample sau succinte privitoare la bisericile din localitățile respective sunt prezentate după criteriul alfabetic. Prin scrisul lor, autorii nu s-au gândit să defavorizeze Biserica Unită.

“Dimpotrivă, locul și rolul său în evoluția fiecărei comunități românești a fost reliefat la adevărata sa amplitudine, cea ilustrată de documente.”

Astfel, ni se oferă date însemnate despre localitățile în care au funcționat sau mai funcționează bisericile, se prezintă planul acestora, după care se descrie interiorul și exteriorul lor. Sunt analizate picturile murale și iconostasele, se semnalează existența clopotelor, a icoanelor pe lemn și sticlă, a cărților liturgice și a altor obiecte de cult. Unele dintre acestea consemnează numele meșterilor sau data execuției. Dintre pictorii de icoane cităm pe Savu, Simion și Ilie Poienaru, Nicolae Hise, Ioan și Ilie Costea, Constantin Lecca, Sava Henția.

Apărută în condiții grafice deosebite, cartea cuprinde numeroase reproduceri în culori. Textul ei este însoțit de note explicative așezate la subsolul paginilor, la sfârșit aflându-se o substanțială bibliografie. De notat că spre finalul cărții sunt redată *Aspecte din evoluția jurisdicției protopopiale a Sebeșului până la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Provenite de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, informațiile sunt prezentate sub formă de tabel.

Așadar, cartea pe care o supunem atenției cititorilor a fost elaborată cu evidentă pasiune și profesionalism.

CORNEL TATAI-BALTĂ

Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Iconarii din Maierii Bălgradului, Catalog*, Editura Altip, Alba Iulia, 2007, 100 p.; 119 fig.

Apariția acestui superb catalog, cu reproduceri în culori de o foarte bună calitate, a fost prilejuită de organizarea unei expoziții temporare deschise în Sala Unirii pe parcursul lunii iunie 2007. Redactat în limba română, textul este urmat de o prezentare succintă în limba engleză.

Beneficiind de aportul a opt confrăți de breaslă, cele două autoare au cercetat cu mult interes centrul de icoane pe sticlă Maierii Albei Iulia, binecunoscut specialiștilor și publicului însetat de frumos.

Având la bază o amplă bibliografie, în parte datorată unor cercetători albaulieni (Gelu Mihai Hărdălău, Virgil Grosu, Otilia Pernicek, Doina Hopârtean), Ioana Rustoiu și Ana Dumitran au investigat numeroase icoane realizate în Maierii Albei Iulia deținute de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, de diverse instituții și persoane particulare, și au depistat importante date inedite de natură arhivistică. Astfel au reușit să facă anumite corecturi și să aducă noi precizări, nuanțând îndeosebi cele știute despre meșterii renumitului centru al icoanei pe sticlă.

Este acum cert că primul pictor de icoane pe sticlă din Maierii Albei Iulia, care a aparținut familiei Prodan, avea prenumele Petru și nu Ioan, cum au afirmat soții Iuliana și Dumitru Dancu. Dascăl, cantor, cântăreț vestit, notar al

sinodului parohial, pictor de icoane, Petru Prodan era originar din satul Suatu de lângă Cluj. Ca atare, nu este exclus să fi deprins pictura pe sticlă la Nicula sau la Gherla. Căsătorindu-se în 1847 cu Furnica Maria, care provenea dintr-o familie venită de la Brașov – unde pictura pe sticlă se practica încă din secolul al XVIII-lea –, se stabilește la Maierii Bălgradului. Împreună au avut zece copii, dintre care unii mor de mici. Se crede că familia Prodan se zbătea în sărăcie, documentele vorbind despre datorii continue față de biserică. Se pare că din 1873, an în care Petru Prodan își pierde funcția de notar al sinodului parohial, singura sursă de venit a familiei rămâne zugrăvirea de icoane și eventualele meditații de scris-citit ori cânt bisericesc solicitate ocazional. Petru Prodan moare în anul 1886, la vârsta de 62 de ani. Pictoriță foarte activă, soția sa Maria decedează în 1916, în etate de 92 de ani. La zugrăvirea icoanelor, aceasta fusese ajutată de una dintre fiice (probabil Victoria) sau de o nepoată.

Până în prezent nu se cunoaște nici o icoană semnată sau datată de membrii familiei Prodan. Deși picta sporadic, Petru Prodan desenează cu atenție și caligrafiază frumos inscripțiile. Icoanele soției sale Maria (alintată Țica sau Cica) mărturisesc însă nesiguranță în mânăuirea desenului și mai puțină atenție acordată detaliilor fizionomice și anatomice, personajele fiind ușor deformate, iar textele explicative în bună măsură eliminate sau scrise eronat. Dar paleta ei cromatică este mult mai diversă, obținând adeseori asocieri inspirate. Este evidentă predispoziția pentru portocaliu, roz și violet. Cea de a treia mână, probabil a uneia dintre fiice, dar mai degrabă a unei nepoate, folosește un desen infantil, dar plin de imaginație. Cromatica se restrânge, fiind preferat îndeosebi roșul și vișniul.

Iconarii din Maierii Albei Iulia au pictat teme variate, dintre care cităm: *Nașterea lui Isus, Sfântul Nicolae, Sfântul Gheorghe, Maica Domnului Jalnică*. Icoane unicat sunt: *Isus copil, dormind pe cruce, Arătarea Mariei* sau cele cu temă dublă și chiar triplă, ultimele nefiind reproduse în prezentul catalog.

Despre felul în care au fost curățate și consolidate cele 119 icoane, expuse în expoziția din Sala Unirii și reproduse în catalogul pe care îl prezentăm, scriu Ileana Partenie și Viorica Pîrv.

Riguros concepută și tipărită în condiții excepționale, lucrarea de față satisface pe deplin exigențele cercetătorilor și ale marelui public.

CORNEL TATAI-BALTĂ

Nicolae Iorga și Universitatea din Cluj. Corespondență (1919-1940). Ediție îngrijită de Petre Țurlea și Stelian Mândruț. Studiu introductiv Stelian Mândruț, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară “G. Călinescu”, 386 p. + [2] f.

În ultimii ani, când am predat studenților cursul *Izvoarele Istoriei României*, am discutat, în prelegerile consacrate izvoarelor narative (interne și externe), și de valențele documentare ale corespondenței datorate unor personalități românești ori străine, adevărată sursă istorică, după cum rezultă și din atenția acordată de autorii ultimelor volume din *Bibliografia Istorică a României*. O astfel de constatare devine și mai actuală, dacă avem în vedere efortul de valorificare, cu aplicație și sistem, a corespondenței unor spirite tutelare ale culturii și istoriei naționale, cum este cazul relativ recente selecții din schimbul epistolar al lui Nicolae Iorga (1871-1940) cu slujitorii ai Universității “Regele Ferdinand I” din Cluj, datorată cercetătorilor Petre Țurlea și Stelian Mândruț. Ediția de acum, îngrijită cu pasiune și profesionalism, a fost tipărită cu ajutorul Agenției Naționale pentru Cercetare Științifică, sub cupola Academiei Române, a Fundației Naționale pentru Știință și Artă și, nu în ultimul rând, a Institutului de Istorie și Teorie Literară “G. Călinescu” din București.

O eventuală consultare a volumului de corespondență referitoare la raporturile complexe și variate ale lui N. Iorga cu slujitorii de la “Alma Mater Napocensis” (1919-1940), care beneficiază de un temeinic *Studiu introductiv* (p. 5-22) alcătuit de harnicul și talentatul istoric clujean Stelian Mândruț și de o pertinentă *Notă asupra ediției* (p. 23-24) semnată de cei doi editori, fără să ometem câteva necesare *Abrevieri* (p. 25), ne conduce aproape instantaneu la una din observațiile pertinente ale colegului de la Institutul de Istorie “George Barițiu”: “Întinderea deosebită acoperită în spațiu și timp (1919-1940) a scrisorilor cuprinse în acest volum, accentul situat pe tematica mediului universitar local, național și străin (prin sistemul de bursieri și existența Școlilor Române la Paris și Roma), abordările legate de recrearea publică a sensibilității generale față de știința istoriei și trecutul românilor (aportul semnat de N. Iorga și instituțiile create), se compun în fațete ale notabilei intenții de a reda, în interpretare comparată, raportul statornic între cea mai expresivă personalitate a istoriografiei autohtone și multe din figurile semnificative ale Universității clujene interbelice. Calitățile sale umane, științifice și politice, au potențat un interes special față de cetatea universitară, în general, îndeosebi prin grija constant nutrită față de soarta instituției de învățământ superior românesc a Clujului, în special, îndrumată și oblăduită firesc din stadiul de proiect și până la structurarea deplină a reputației extinse în plan intern și extern” (p. 5-6).

În congruență cu această observație trebuie înțeles și interpretat conținutul principalei secvențe a volumului *Nicolae Iorga și Universitatea din Cluj*, intitulată simplu dar convingător *Corespondență (1919-1940)*, care cuprinde 283 scrisori, editate în ordine cronologică, începând cu cea a lui Valeriu Braniște, Sibiu, 22 mai 1919, de la Consiliul Dirigent Român, Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, și încheind cu scrisoarea profesorului Constantin Marinescu (fost director al Institutului de Istorie Universală din Cluj), datată București, 30 august

1940. Piese documentare se păstrează în Biblioteca Academiei Române și la Arhivele Naționale ale României (București), la Biblioteca Centrală Universitară “Lucian Blaga” și la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale. Din cele 283 scrisori, 24 piese sunt republicate din *Scrisori către N. Iorga*, VI/1, București, 2002-2003 și 5 din *Onisifor Ghibu în corespondență*, I, București, 1998. Scrisorile publicate acum sunt înzestrate cu note explicative, deosebit de utile în ceea ce privește cunoașterea vieții, activității și operei partenerilor de corespondență ai lui N. Iorga, cadre didactice ori intelectuali cu un rol deosebit în diferite etape și momente din existența Universității din capitala culturală a Transilvaniei. De un real folos documentar, în consultarea actualii ediții, este *Indice Nume de persoane* (p. 375-387).

Dintr-o perspectivă istoriografică, actuală și modernă, volumul de față completează universul cunoașterii contemporane asupra istoricului Universității Daciei Superioare, dacă avem în vedere investigațiile monografice asupra instituției (în special, cele datorate lui Vasile Pușcaș), fără să ometem importanța specială a cercetării de acum pentru o parte din foștii angajați ai Universității. O singură exemplificare, subiectivă firește, o putem găsi la profesorul și istoricul Alexandru Lapedatu (1876-1954), cu un rol definitoriu în instituționalizarea învățământului istoric și a cercetării de profil la Cluj, dacă avem în vedere contribuția sa la înființarea Institutului de Istorie Națională și a prestigioasei publicații, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*. O eventuală investigație asupra discursului istoric onorat de omul politic liberal n-ar putea ocoli, în cadrul unei cercetări moderne, schimbul epistolar cu Nicolae Iorga, așa cum apare în prezentul volum. Din acest punct de vedere, este definitorie, după opinia noastră, suita de scrisori (cuprinsă între nr. 19 și 279) referitoare la anii 1919-1940, abordând diferite chestiuni culturale, politice și, nu în ultimul rând, de natură istoriografică.

Interpretată și utilizată dintr-o perspectivă științifică actuală, lucrarea *Nicolae Iorga și Universitatea din Cluj*, editată prin străduința istoricilor Petre Țurlea și Stelian Mândruț, dovedește convingător virtuțile documentare ale corespondenței în cunoașterea istoriei unei instituții academice românești, de talia Universității “Regele Ferdinand I” din Cluj. Departate de-a fi doar niște simple “exerciții de admirație”, scrisorile către Nicolae Iorga, covârșitoare personalitate a culturii românești moderne și contemporane, în care se reflectă diferite etape și momente din evoluția Universității clujene, rămân înaintea de toate izvoare istorice autentice. Drept pentru care se cuvine să fie folosite și interpretate în consecință.

IACOB MÂRZA

Ioan Opreș, *Muzeosofia*, Editura Oscar Print, București, 2006, 264 p.

Cartea de față, cu un titlu original, compus de autor (etimologie: *museum* + *sophia*) și definit ca filosofie a muzeului, continuă seria publicațiilor de acest gen ale cunoscutului istoric Ioan Opreș. Dintre lucrările sale, devenite deja clasice în literatura de specialitate, amintim câteva: *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988; *Istoria muzeelor din România*, București, 1994; *Transmuseographia*, București, 2000; *Muzee și colecții din România*, București, 2002; *Donații și donatori*, București, 2005.

După cum mărturisește autorul în demersul introductiv, *Muzeosofia* este o carte de atitudine, dar și de sinteză, o carte despre muzee, despre rostul și locul lor în societate, născută din materialul și experiențele pe care le-a adunat de-a lungul anilor. Poate fi foarte bine considerată, prin tematică, prin modul de abordare, ca o extensie, o continuare a *Transmuseographiei*. În cadrul ei sunt abordate aspecte curente, imediate, de actualitate ale muzeologiei și muzeografiei, împletite firesc și necesar cu cele generate de istoria muzeelor, toate subordonate conceptului de “noua muzeologie”. De altfel, acest concept, vehiculat în literatura de specialitate de câțiva ani buni, este abordat, dezvoltat, disecat pe parcursul întregii cărți. El presupune translatarea interesului de pe obiect și colecții pe opțiunile și dorințele vizitatorului, muzeul devenind un furnizor de informații și, mai ales, un educator. Acestei paradigme i se subordonează atât arhitectura de muzeu, ce caută soluții și concepte moderne, înnoitoare, cât și raportul muzeu-istorie-învățământ, abordat în prima parte a cărții.

În partea a II-a sunt identificate răspunsuri la întrebări precum: ce factori au determinat schimbarea din muzeologia lumii din ultimele decenii? ce anume a radicalizat și a globalizat modernizările muzeului contemporan? Autorul identifică în reglementările europene din domeniu (pe care le prezintă punctual) o principală cauză a globalizării patrimoniale, dar cu accent pe menținerea specificității locale, fapt ce a dus, de pildă, la creșterea numărului de muzee de artă și tradiții populare. De asemenea, sunt abordate câteva din valențele educative ale muzeului, mai ales în sistemul școlar, inclusiv în învățământul superior. Pentru autor sunt evidente posibilitățile de învățare transcurriculară, transdisciplinară și interdisciplinară oferite de muzeu. Cu alte cuvinte, este absolut necesară prețuirea valențelor pedagogice ale muzeului și valorificarea lor la adevăratul potențial.

Tot pe filiera “noii muzeologii” este așezat și conceptul de peisaj cultural și natural, ca o componentă a simbolisticii unui anume loc. El face parte din viața noastră zilnică, din memoria și aspirațiile noastre, este deopotrivă un spațiu cultural dar și o arie economică, un loc de relaxare, proprietatea comună sau individuală. În prelungirea acestei idei, autorul notează: “între cele două segmente de patrimoniu – natural și cultural – legăturile au devenit deosebit de apropiate, unificarea producându-se mereu, prin proiecte inteligente care stabilesc nu doar identități de interese, ci mai ales logica naturii lor compensative. În

fond, e vorba aici de eurocultură (i) și europeisaj (e), ceea ce ne arată o schimbare radicală de filosofie a patrimoniului” (p. 120).

În partea a III-a este luată în discuție relația apărători-agresori ai patrimoniului cultural. Sunt atinse aspecte dureroase din această ecuație: săpături neautorizate, căutători de comori, hoți, dealeri, negustori și comercianți, cu alte cuvinte vandalism și jaf, cărora autoritățile nu le-au putut ține piept. Este surprins bine faptul că în România de după 1989 patrimoniul cultural și natural nu au fost protejate. Vidul legislativ și legile învechite (menținute intenționat?) au oferit un mediu fertil criminalității culturale, braconajului arheologic sau vânzării, pe bani puțini, a bunurilor culturale.

Pornind de la această realitate știută sau bănuită de mulți dintre noi, în capitolul *Starea de fapt a patrimoniului cultural în România (2001-2004)* se dorește informarea cititorului cu privire la măsurile adoptate în perioada 2001-2004 de Ministerul Culturii și Cultelor. Astfel, perfecționarea legislației în domeniu, în strânsă legătură cu standardele europene, a repus în plan general patrimoniul și situația acestuia, a condus la notabile realizări. Ca o oglindire a ceea ce s-a întâmplat în anii 2001-2004, autorul prezintă condensat, ca un adevărat documentarist, atitudinea presei scrise față de patrimoniul cultural. Aceasta a surprins situația dezastruoasă în care se aflau bunurile de patrimoniu (furturi, neglijență, stare de provizorat), dar și strângerea legăturilor dintre muzeu, poliție și Interpol. De altfel, și datorită impulsului dat de presă are loc o radicalizare a măsurilor pentru protejarea bunurilor de patrimoniu, realitate dovedită de autor.

În sfârșit, în *Încheiere*, profesorul Ioan Opreș constată că și în țara noastră “noua muzeologie” tinde spre o evidentă emancipare, chiar dacă are multe de recuperat, și observă că “Reformarea și modernizarea muzeelor nu mai pot aștepta!”. Credem că această afirmație este cu atât mai presantă și actuală, căci vine din partea omului din interior, din sistem, căruia funcțiile deținute i-au permis să cunoască intim o serie întreagă de aspecte, ceea ce dă greutate cuvintelor sale, născute, evident, dintr-o bogată experiență profesională.

Cartea mai cuprinde câteva anexe foarte utile pentru cercetarea fenomenului muzeistic contemporan din România (*Statistici muzeale – 2004, Repere excepționale de patrimoniu*). Interesantă este, de asemenea, și ilustrația, nu mai puțin de 135 de fotografii (credem că multe provin din fototeca personală a autorului), la care se adaugă grafice, tabele, hărți, care oferă cititorului mai mult sau mai puțin avizat suportul vizual și rupe din monotonia paginii, îndemnând la studiu.

La capătul acestei succinte prezentări, subliniem că lucrarea de față a istoricului și omului de muzeu Ioan Opreș, destul de greu de citit, este plină de idei, sugestii de cercetare și reprezintă o nouă contribuție la precizarea rolului și locului muzeului în societatea contemporană, a patrimoniului cultural și național într-o Românie membră a Uniunii Europene.

ZEVEDEI-IOAN DRĂGHIȚĂ

Anca Elisabeta Tatai, Cornel Tatai-Baltă, *Tabăra Internațională de Artă "Ioan Inocențiu Micu Klein" de la Blaj: edițiile I-X (1997-2006: Sacrul reflectat în colecția prezentă, Altip, Alba Iulia, 2007, 136 p.*

Cele zece ediții ale Taberei Internaționale de Artă "Ioan Inocențiu Micu Klein", desfășurate la Blaj în perioada 1997-2006, constituie pretextul unui discurs istoric și artistic asupra Blajului, locul de desfășurare a taberei, dar și al artiștilor participanți și, în special, asupra operelor cu temă religioasă realizate în atelierile de creație, discurs rezultat în urma colaborării dintre un obișnuit mesager al istoriei și artei Blajului, Cornel Tatai-Baltă, și o tânără aspirantă a titlului, Anca Elisabeta Tatai.

Pornită la inițiativa lui Horea Cucerzan, un artist al locului, din dorința de a revigora artistic, cultural și spiritual orașul de pe Târnavă, tabăra a continuat cu consecvență să găzduiască artiști plastici din România, Italia, Grecia, Bulgaria, S.U.A., Cehia, Germania, Canada, practicanți ai diferitelor tehnici și genuri: pictură, sculptură, grafică, artă decorativă. Lucrările donate de artiștii participanți – 222 – au fost găzduite, până la înființarea unui muzeu de artă contemporană, în micul, dar primitorul Muzeu de Istorie "Augustin Bunea" din Blaj.

Excursului istoric asupra Blajului – cap. I: *Blajul, centru bisericesc, istoric, cultural și artistic* (p. 9-17) – îi urmează o prezentare a Taberei Internaționale de Artă, a "sufletului" acesteia, pictorul Horea Cucerzan, și a participanților (cap. II, *Tabăra Internațională de Artă "Ioan Inocențiu Micu Klein" de la Blaj, organizare, desfășurarea activității, participanți*, p. 18-24) și un catalog al operelor participanților (cap. III, *Catalogul operelor donate de artiști pe parcursul celor 10 ediții ale taberei*, p. 25-56).

Esența cărții o constituie de fapt operele care ilustrează sacrul, practic 63 din cele 222 ajunse în patrimoniul muzeului blăjean, într-o prezentare care are ca puncte de plecare interogațiile firești, din păcate puțin atinse în studiile de specialitate: "dacă în prezent mai există artiști care să abordeze cu abnegație arta sacră, artă înscrisă firesc în tradițiile spirituale și culturale ale Micii Rome, cum o tratează ei și în ce măsură aceasta e receptată de public" (p. 7, *Argument*). Toate, în condițiile în care zugrăvirea bisericilor a sporit în intensitate, iar pictura vizând sacrul se revigorează după circa 50 de ani de ateism comunist (cap. IV, *Sacrul în colecția taberei de artă de la Blaj*, p. 58-126), deși uneori – observația ne aparține – în detrimentul aspectului original al monumentului, transformărilor arhitectonice ample adăugându-li-se și transformările interioare, legate de împodobirea cu pictură.

Artiștii cu preocupări în domeniul sacral beneficiază de o scurtă biografie, apoi de o prezentare detaliată a lucrării. Abordările acestora sunt diverse și prezentarea în ordine alfabetică – după numele autorilor – evidențiază tocmai această diversitate. Imaginea Infernului în viziunea Gabrielei Aniței sau impresionantul tablou "Drumul crucii" al Daliei Bialcovski, alături de "Rugăciunea" lui

Daniel Voinea ori "Moise" și "Apostolul" lui Horea Cucerzan sunt imagini care reușesc să redea originea sacralului, să trimită spre începuturile creștinismului, să aducă privitorul spre rugăciune, credință și contemplare. Același mesaj transpare și din sculpturile realizate de Radu Aftenie ("Rugăciune", "Pietà"), "Semnele de altar" realizate de Aurelian Bolea, "Cercetările" lui Bogdan Breza "despre îngerii Domnului", ori "Înălțarea" lui Dumitru Pasima. Dar, "poate un asemenea univers de 63 de lucrări oferă sugestii pentru o pictură murală bisericească [...] respectivele opere reprezintă o soluție de aplicat în pictura religioasă sau sunt simple exemple de pictură de șevalet care doar ar încânta ochiul unui iubitor de artă?", în condițiile în care "extrem de puțini participanți în tabăra de la Blaj (care au fost preocupați sau nu de tema sacră) au realizat picturi murale bisericești (Ion Grigore, Daniel Voinea) (*Concluzii*, p. 127-129) sunt interogații care rămân deschise în căutarea încă a drumului spre arta sacră, între revitalizarea tradiției, manifestată și regăsită în icoana pe lemn și sticlă și modernismul artei contemporane.

IOANA RUSTOIU